

El bombardeig de Puigcerdà el 23 de gener de 1938

*Vista general
del Puigcerdà
dels anys trenta.*

JEAN-LOUIS BLANCHON

El coratge dels aviadors republicans no podrà contrarestar mai l'ajuda aèria d'Itàlia i sobretot d'Alemanya, per a les quals Espanya és un terreny excepcional on experimentar. La premsa republicana dóna compte de manera regular de les destruccions, de les bombes caigudes al Prat de Llobregat i l'Hospitalet de Llobregat (1), del bombardeig intens sobre Granollers mitjançant cinc trimotors júnker (2). Dues sèries de set avions llancen quarantacinc bombes sobre Figueres i causen catorze morts; setze avions bombardegen Conca; hi ha vint-i-dos morts i trenta ferits a Reus (3), etc.

Per mantenir la moral de la rera-guarda, la premsa republicana ofereix

notícies encoratjadores. Així, *La Humanitat* publica aquest títol a primera plana:

*Les ales glorioses de la República.
Balanç del 1937
Aparells abatuts: 293
Aparells perduts: 92*

A qui s'aconsegueix enganyar?

Mentre viuen el bombardeig sistemàtic de la rera-guarda, els catalans s'afanyen per restablir la veritat. A la vigília de la retirada, els funcionaris francesos amb plaça a Barcelona analitzen amb lucidesa la situació en un telegrama del 27 de novembre de 1938:

«L'accentuation au cours de ces

derniers jours des bombardements sur l'intérieur des villes, notamment à Barcelone, fait craindre un retour aux méthodes d'intimidation sinon d'extermination, qui s'étaient déjà manifestés en mars. Le bombardement de la nuit du 23 au 24 a été beaucoup plus meurtrier encore qu'on ne l'a dit et le relevé des points de chute montre que c'est le centre de la ville et non le port qui, cette fois, a été visé. Que pouvons-nous faire?, m'a dit le ministre (Álvarez del Vayo). Les rapports de la commission britannique, à laquelle nous nous sommes confiés, semblent n'être plus d'aucun effet. Nous nous sommes nous-mêmes interdits les représailles et nous ne voulons pas revenir sur nos engagements, conscients que des représailles, qui frapperaient les populations civiles de la zone rebelle, ne feraient qu'ajouter une injustice à une injustice. Allons-nous pourtant laisser se répéter jusqu'à huit fois dans une nuit le bombardement d'une population civile endormie? Je vous fais juge du cas. Nous ne pouvons que remettre notre cause entre vos mains, demander à la France et à la Grande-Bretagne que, par la voie la plus appropriée, elles fassent entendre à qui de droit des conseils d'humanité et de modérations» (5).

En posició de força, la premsa franquista no vacil·la a publicar algunes falsedats:

Contra las falsedades rojas. En Barcelona, no ha bombardeado nuestra aviación sino objetivos puramente militares (6).

Fins i tot divulga informacions contradictòries. D'aquesta manera, les restes de bomba trobades a Salamanca eren de fabricació russa: «Los aviones rojos han venido a Salamanca para que sepan todos los españoles y sepa el mundo entero que en el Estado Mayor Rojo no hay sino oficiales extranjeros» (7).

Alhora es diu de l'aviació republicana que no vol arriscar-se en zona franquista:

«Nuestras escuadrillas hicieron incursiones en la zona roja hasta conseguir que el enemigo se decidiera a entablar combate (...) Los primeros días, nuestros aviadores esperaban a los enemigos por encima de nuestras líneas. Pero tan pronto como se inició la contraofensiva, en vista de que los pilo-

tos enemigos no daban la cara, fueron los nuestros los que se dedicaron a sacarlos de sus casillas Así, hoy, en el transcurso de la jornada, nuestras escuadrillas han hecho incursiones en la zona roja hasta conseguir que el enemigo se decidiera a entablar combate, para batirle en sus propias bases por lo que, naturalmente, no tengo más referencia que la que estos maravillosos pilotos han traído» (8).

Molt aviat l'esmentada superioritat aèria permet asfixiar l'Espanya republicana. Des de 1936, l'estació de Portbou i la via fèrria franco-espanyola són bombardejades (9). En aquesta mateixa data, Puigcerdà viu sota un poder anarquista i ningú desitja armar-lo. L'aviació franquista no té, doncs, cap raó per bombardejar la capital de la Cerdanya. Malgrat això, a la tardor de 1936, *L'Eclair* publica que a Bolvir s'han muntat sis avions francesos a partir de peces soltes arribades, per la Tor de Querol. Parla també de set camions amb armes que han entrat per Llívia (10).

Una frontera molt transgredida

La premsa franquista i la dreta francesa ironitzen sobre la imprudència d'aviadors republicans que han arribat a França sense saber com:

«Aviadores que "se pierden".

Un avión rojo que aterriza en Pau.

Un avión «gubernamental» español aterrizó en el aeródromo militar de Pau.

Los dos aviadores que tripulaban el aparato dijeron que venían de Lérida y que se habían perdido cuando volaban

La premsa va publicar aquesta imatge dels veïns de Puigcerdà que, bo i fugint del bombardeig, es refugiaven a Bourg-Madame.

Un dels objectius de l'aviació feixista era l'estació ferroviària de Puigcerdà.

sobre los Pirineos con dirección a Bilbao.

El aparato está armado con tres ametralladoras, habiendo sido aprehendidos y detenidos los aviadores» (11).

En una altra ocasió, el prefecte dels Pirineus Orientals dóna compte de l'aterratge forçós d'un avió governamental a Prada. Es tracta d'un Mercury 460 CV, tipus C17, amb matrícula núm. C.L.004. El pilot de l'aparell, Almodóvar Raphaël, de 22 anys, s'ha rendit a Espanya (12).

Dominant el cel, l'aviació franquista és sovint qui recull informacions quan sobrevola França:

«El 3 de febrer de 1938, Bourg-Madame és sobrevolada per un monoplà groc fosc, amb timó vermell, tipus Caproni C.A. 35. La DCA de Nahuja dispara dos trets d'advertència» (13).

El dia 19, un avió alemany Dornier D.O. 17 vola per damunt la Tor de Querol a les 10 h 45 min. Després de dos advertiments de la DCA, desapareix en territori espanyol (14).

La premsa comunista, i en particular *Le Travailleur Catalan*, és la més activa a l'hora de denunciar aquestes irregularitats internacionals. Durant l'estiu de 1938 dóna informació sobre una petició i un telegrama de l'alcalde de Saillagosa al Sr. president del Consell de Ministres:

«Population Saillagouse indignée du survol par avions étrangers demande que mesures efficaces soient prises pour empêcher nouvelles violations territoire français» (15).

El 18 d'agost de 1938, alguns avions sobrevolen Targasona, Odelló,

Bolquera i Montlluís després d'haver plantat per damunt del coll de Pimorent. La DCA dispara. Un obús d'un quilo cau sobre la pallissa del Sr. Palau, fuster de Bolquera (16).

El 9 de juliol de 1938, dies després que Cervera ha estat sobrevolada per cinc avions desconeguts, el Consell Municipal de Banyuls es lamenta: «la bienveillance dont semble bénéficier l'aviation nationaliste espagnole» (17).

La travessa de material de guerra

La inquietud dels franquistes per l'estació de Puigcerdà era justificada? Veritablement l'Espanya republicana es proveïa a través de la línia Tolosa-Puigcerdà?

Blum, en d'altres ocasions, ja havia reconegut: «Nous avons fermé les yeux volontairement et systématiquement sur la contrebande d'armes et nous l'avons même organisée». Era, doncs, evident que la dreta, tant la francesa com l'espanyola, fou qui denuncià la permeabilitat de la frontera.

«Quarante mille tonnes de matériel de guerre de provenance française, anglaise et tchécoslovaque vont être acheminées en Espagne rouge par Lator de Carol et Puigcerda. Franco le sait et est disposé à bombarder la gare de Puigcerda et les lignes espagnoles en Cerdagne dès que le convoi pénétrera en territoire espagnol.

Nous sommes aussi prévenus. On saura ainsi, s'ils se produisent, qui doit supporter la responsabilité des bombardements aériens» (18).

El Norte de Castilla.

30 de gener de 1939

La frontera francesa sigue «cerrada».

La premsa franquista i la de la dreta francesa mantenen la mateixa tesi: és França qui sustenta l'armada republicana.

L'Eclair reprèn l'argument segons el qual Franco s'acontenta amb respondre que no respecta la no-intervenció.

«Les bombardements de Port-Bou sont dus uniquement au trafic qui se fait en faveur de l'Espagne marxiste. Si l'on tient vraiment à supprimer les effets, que l'on commence, c'est la logique même, à supprimer les causes. Que le Gouvernement français, qui se flatte d'être le champion de la non-intervention, fasse appliquer réellement

cette non-intervention; qu'il pourchasse, qu'il traque, qu'il arrête ceux qui, à sa barbe, expédient quotidiennement à l'Espagne rouge par La Tour de Carol. Le Perthus et Cerbère, des tonnes et des tonnes du matériel le plus divers et le plus meurtrier» (19).

«Il passait pendant trois mois cent cinquante mille litres d'essence par jour en fûts de deux cents litres destinées à l'armée aérienne de Valence. Décemment, on ne peut pas en vouloir aux autorités nationalistes de faire bombarder les gares de Puigcerda, de Port-Bou et de Figueras qui sont, à l'heure actuelle, les seuls points par où se ravitaillent l'Espagne rouge» (20).

Aquests bombardeigs no eren pas menys abominables. El 24 de maig de 1938, vint bombes cauen damunt l'estació de Portbou. Es compten dos morts i sis ferits greus, d'entre els quals hi ha dos infants (21). La nit del 29 al 30 de març, Portbou pateix tres bombardeigs a les 22 h 55 (un mort i disset ferits), 0 h 45 i 5 h 50 (22).

Ara bé, les democràcies mostraven vacil·lació en recolzar la república, sobretot quan es tractava de material de guerra. El 7 de febrer de 1938, el prefecte de Perpinyà informa el ministre sobre un bombardeig que ha tingut per objectiu impedir l'enviament de queviures a l'Espanya republicana:

«Le 3, un convoi d'une trentaine de camions venant de diverses villes de France et qui transportait des vivres offerts par des comités français aux populations civiles espagnoles ont essuyé un bombardement à Figueres. Un certain nombre de chauffeurs appartenant à ce convoi ont rebroussé chemin et sont rentrés en France après avoir déchargé leurs camions à Figueres. D'autres ont continué jusqu'à Valence».

Massa satisfets per l'ajuda inesperada de la premsa de la dreta francesa, els franquistes reprenen les seves informacions:

«L'Action Française denuncia el nuevo envío de material de guerra de Francia a Cataluña...»

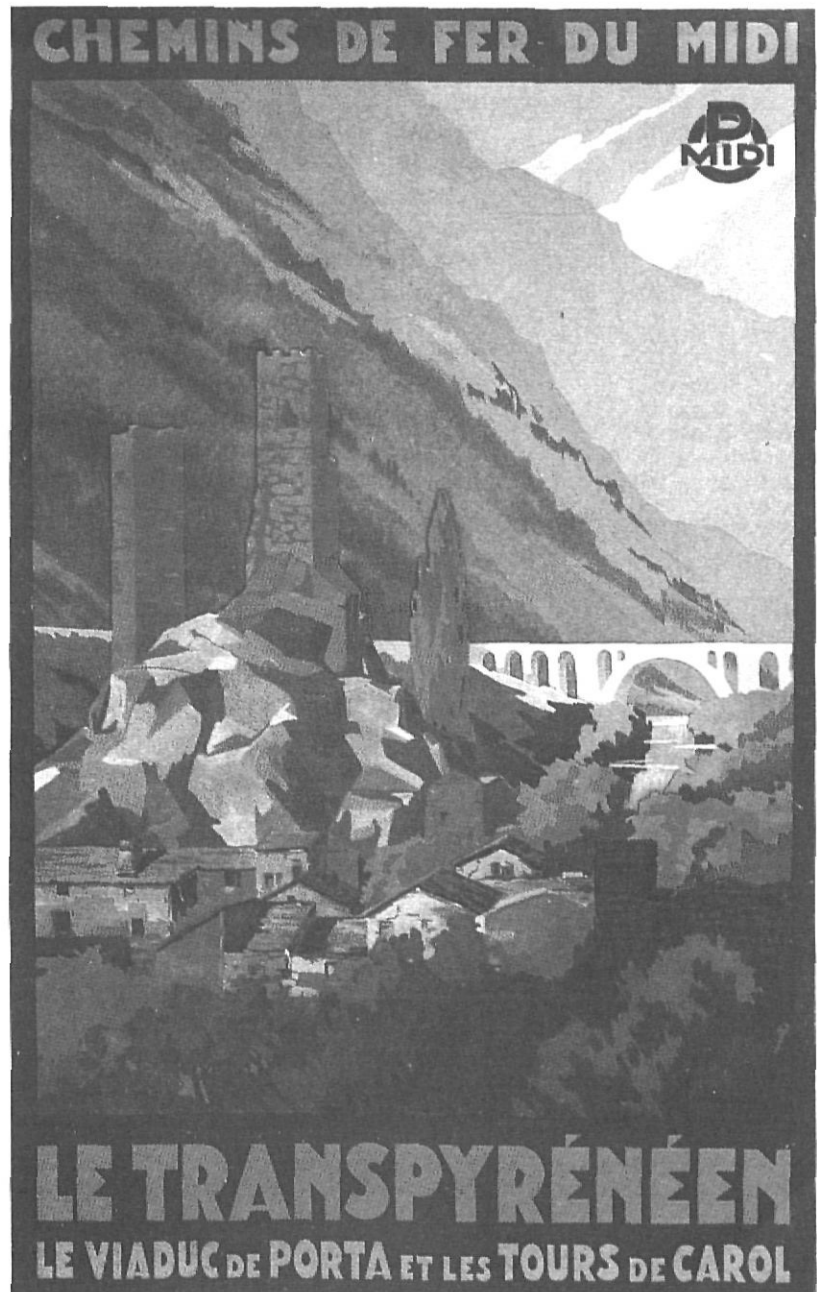
«Se asegura que en La Tour de Carol permanecen concentrados trescientos vagones con material de guerra procedente de Burdeos y Toulouse.

«El Periódico termina pidiendo una explicación a este respecto al ministro de la Guerra, Daladier» (23).

«Según el periódico *La Liberté*, testimonios dignos de todo crédito aseguran que cerca de cien toneladas de material de guerra pasan cada día la frontera franco-española por la pequeña estación francesa de Tour de Carol para ser entregados a los rojos.

«Es natural que los Nacionales españoles traten de impedir este tráfico, por medio de bombardeos aéreos. Centenares de bombas han caído en territorio francés en Bourg-Madame en la última incursión de los aviones nacionales, por lo que la población francesa local pide, llena de terror, y clama con todas sus fuerzas que cese el tráfico de material de guerra a través de la frontera franco-catalana» (24).

Cent tones de material de guerra passaven cada dia la frontera per la via fèrria de la Tour de Carol.

Cada camp acusa l'adversari de proposar a la seva aviació objectius no militars

Prensa franquista: El Norte de Castilla. 30 de gener de 1939.

Objetivo militar predilecto de la aviación marxista.

Prensa republicana: La Batalla. 19 de novembre de 1936.

- Allí hay una columna.

- ¿De qué? ¿Mujeres o niños?

El bombardeig del 23 de gener de 1938

El 8 de febrer de 1938, Joseph Rous, diputat de Prada, pren la paraula a l'Assemblea Nacional de París (25):

«Le 23 janvier dernier, à quatorze heures trente minutes, quatorze avions militaires armés, des avions italiens, sont apparus dans le ciel de Cerdagne, cet admirable ciel qui permet de voir clair et loin.

«Ces avions apparaissent du côté du col de Puymorens, venant du sud-ouest, de l'Espagne. Ils descendent, longeant la frontière du nord au sud, la vallée de Carol puis pénètrent sur une longueur de six km en territoire français et parcourent à peu près toute la Cerdagne. Puis ils se rejettent sur Bourg-Madame et là, dans ce dernier village français, à la limite de la frontière franco-espagnole, ils jettent onze bombes à deux cents mètres de l'agglomération française, à deux cents mètres de la gare française. Quatre bombes sont déposées également en territoire espagnol, mais à quelques centaines de mètres à peine de Bourg-Madame.

Puycerda, ville espagnole, reçoit trois bombes, faisant vingt tués et une vingtaine de blessés».

El diputat, socialista pivertista, intenta demostrar que hi ha hagut voluntat per part d'Itàlia de bombardejar França, fet que resulta molt dubtós. El que pretén és deixar la dreta francesa, aleshores molt nacionalista, en situació delicada ja que el territori franquista ha estat violat per l'aviació feixista. Llavors, el bombardeig de Puigcerdà apareix des de l'inici com un problema polític interior francès. A més a més, la caiguda de bombes sobre territori francès dona a l'afer una dimensió internacional.

En efecte, tal i com li diu el prefecte al ministre en un escrit del dia 24, l'ob-

jectiu era l'estació de Puigcerdà, la via fèrria i el pont de Queixans sobre el Segre. De fet, «la ligne de chemin de fer a été notamment coupée en divers endroits entre Caixans et la cité anarchiste» (26). Els avions volaren a 1.500 m i llançaren cinquanta bombes, de les quals onze van caure sobre el territori francès de Bourg-Madame. De retorn a la seva base, els avions sobrevolaren —segons un informe de gendarmeria del dia 23 de gener— Bourg-Madame, Càldegues, Angostrina, Enveig, La Tor, Porta, Portè, la collada de Pimorent i es dirigiren cap a Andorra. Des d'allí, el coronel Boulard informa el prefecte que catorze avions de bombardeig han passat la línia fronterera hispano-andorrana. D'una manera més precisa, l'informe de gendarmeria del 24 de gener (27) notifica que n'hi ha hagut dues tongades, una cap a Angostrina i Fontromeu, l'altra cap a Palau.

Tot seguit, un miler de persones de Puigcerdà travessa la frontera per refugiar-se a França.

El bombardeig va perdurar molt de temps viu en la memòria de la gent. Havia causat destruccions difícils de corregir en un ambient econòmic desfavorable. Així, el senyor Ricardo Altamiras Cortés, propietari de l'Hotel Terminus, situat a l'estació, arran de la victòria dels franquistes viu un període econòmic difícil, ja que després del bombardeig de l'estació ha perdut l'hotel i els cotxes que tenia per al servei de viatgers (28).

Més dolorosa encara és la carta del germà d'un soldat de vint anys datada el gener de 1940, «llevado por el ejército rojo», Francisco Batlle Florensa, mort en el bombardeig del 23 de gener de 1938. Juan Batlle Florensa, oficial d'artilleria, va voler enterrar el seu germà en el panteó familiar a Barcelona (29).

«J'ai pris contact —écrivit le préfet— avec les autorités espagnoles de Puigcerdà et avec les envoyés du gouvernement espagnol. Je leur ai demandé d'envisager soit le retour à Puigcerdà de leurs ressortissants réfugiés à Bourg-Madame, soit l'exode de ceux-ci dans l'enclave de Llívia. Il est indispensable en effet de ne pas laisser à Bourg-Madame quelques centaines de personnes qui, toujours en proie à une émotion —parfaitement légitime d'ai-

lleurs— seraient pour moi une source de préoccupations constantes en ce qui concerne le maintien de l'ordre» (30).

Davant l'horror del bombardeig, el camp republicà no té cap més mitjà que afirmacions gratuïtes i amenaces poc creïbles:

«Cap agressió aèria contra les nostres poblacions allunyades del front no quedarà impune. Però el Govern de la República recorda que no practica el terror pel terror.

Una nota del ministre de Defensa és una lliçó de patriotisme i d'objectivitat diplomàtica.

Ha disposat que la nostra doni rèplica als bombardeigs de Barcelona, Reus, Tarragona, València, de tot el litoral en summa, anant a Salamanca, Sevilla i Valladolid» (31).

Les reaccions locals immediates

A Puigcerdà i a la Cerdanya espanyola, la població se sent atordida davant les destruccions, les morts, els ferits: «Des enfants ont été atteints dans les bras de leur mère. On cite le cas d'un cheminot qui fuyait tenant dans ses mains son abdomen pour ne point laisser échapper ses entrailles» (32). Les ajudes s'encaminaren immediatament cap a aquest indret.

D'antuvi la Cerdanya francesa

passa molta por. Bourg-Madame havia cregut durant un temps que era l'objectiu, ja que sota l'efecte de les bombes, els vidres de l'agent consolar franquista s'esmicolaren. No fou fins més tard que l'anècdota va divertir molt. El director del sanatori de les Escaldes demana autorització per fer passar un missatge a través de Ràdio Tolosa a fi de tranquil·litzar les famílies dels malalts (33).

La Catalunya Sud no ha pas estat l'única que ha sofert el bombardeig, ja que el recaptador dels PTT de Bourg-Madame «pendant son séjour à Bourg-Madame y a perdu sa femme, morte des suites d'une frayeur survenue lors d'un bombardement de cette localité par des avions espagnols» (34).

A Enveig, un projectil que provenia probablement de la DCA republicana s'esclafa contra un mur de granit proper a l'escola (35). Un testimoni, una noia jove en aquella època, recorda la seva cursa desenfrenada a través dels carrers d'Enveig després de l'explosió.

El 27 de gener, el doctor Verous escriu al prefecte des d'Osseja:

«- Dois-je fermer mon établissement ou rassurer mes malades?

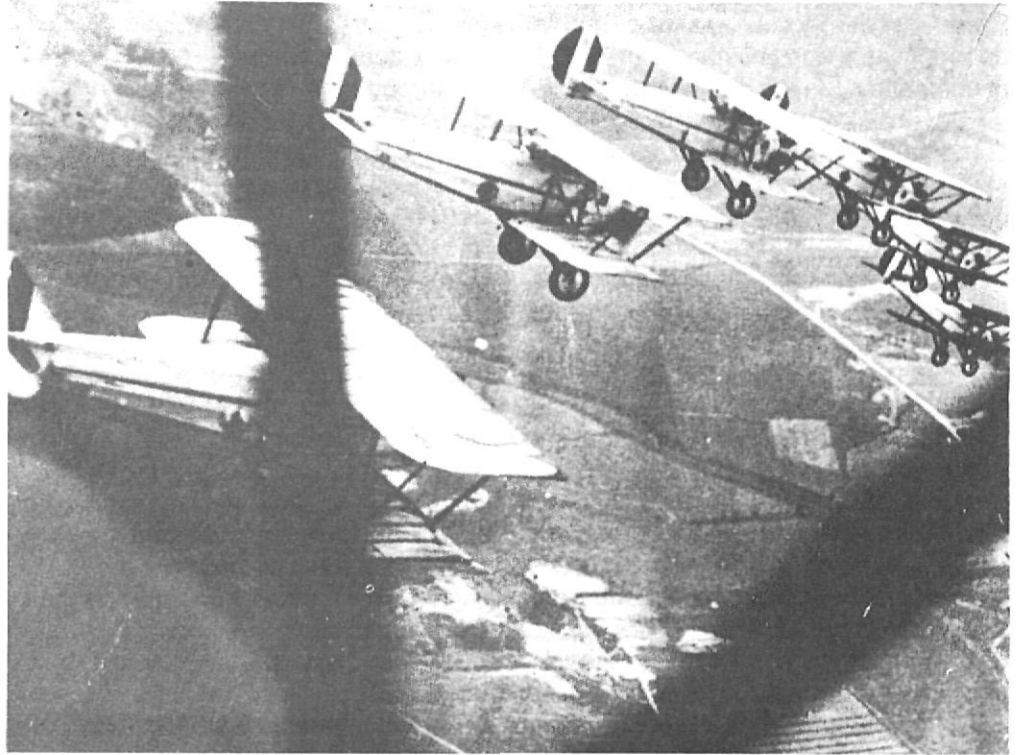
- J'ai pris des dispositions pour éviter l'incursion, sur notre territoire, d'avions étrangers (36)».

La premsa regional suporta força malament les bombes franquistes en

Moltes imatges de la guerra captades per Agustí Centelles mostren els efectes dels bombardeigs.

Els catorze avions italians que van bombardejar Puigcerdà devien ser semblants als que tres anys abans havien atacat l'Etiòpia.

territori francès i la *Dépêche de Toulouse* titula:

Les avions franquistes en territoire français.

Le martyre de Puigcerda.

21 morts. (37)

Tot seguit, es constitueix la solidaritat cerdana.

«La població de Bourg-Madame se devoua. Elle aporta les premiers soins. Son maire fut appelé par le commissaire spécial qui lui indiqua ce qu'il avait à faire... Le personnel des Escaldes, en plus des soins qu'il prodigua aux blessés, versa une collecte de 947 francs aux autorités de Puigcerdà pour les soins médicaux et pharmaceutiques» (38).

Alguns malaurats, sagnants, reben els primers auxilis a la farmàcia de Bourg-Madame, d'altres són conduïts a l'Hospital de Perpinyà. El 15 de març una carta de l'hospital d'infants de Font-romeu fa saber que «deux blessés du bombardement de Puigcerda sont morts. Les deux autres vont aussi bien que possible» (39).

Es pot considerar, doncs, que el bombardeig és un dels moments privilegiats de la història cerdana, en la qual els cerdans se solidaritzen davant l'adversitat, enmig d'una àmplia reprovació de l'estranger que els ha agredit.

En efecte, l'actitud dels «guinguetans» (*Nota del Traductor*: habitants de

Bourg-Madame, que fins l'any 1815 es digué Guingueta d'Ix) és tan generosa que «le consul d'Espagne à Perpignan a présenté au préfet et aux autorités de Bourg-Madame les remerciements officiels du Gouvernement républicain espagnol pour les soins accordés aux réfugiés de Puigcerdà et les mesures humanitaires prises à leur égard» (40). Malauradament, aquesta gran unanimitat aviat dóna lloc a doloroses divergències polítiques.

Les reaccions polítiques

Els franquistes reaccionen més lliurement perquè no tenen cap més ambició que la de convèncer els convençuts.

«Desmintiendo las notas de los rojos.

Nuestra aviación no ha volado sobre el territorio francés ni ha producido en él daños materiales.

SALAMANCA. Con la envenenada intención que es característica del Gobierno Rojo, se ha llegado a decir en una nota de la tanda últimamente emitida por el llamado Ministerio de Defensa que los aparatos de la España Nacional que últimamente han operado sobre ciertos objetivos militares localizados en Puigcerdá hubieron de llegar hasta allá después de volar sobre territorio francés en el trayecto comprendi-

do entre Tour de Carol y Bourg-Madame agregando que algunas de las bombas lanzadas cayeron más allá de la frontera causando desperfectos aunque no víctimas en casas enclavadas en territorio francés.

Una páfida intención se transparente en afirmaciones que sinuosamente se encaminan a crear complicaciones de tipo internacional a nuestra España.

La España de Franco observa escrupulosamente todas las prevenciones del derecho de gentes que cabe exigir y guardar para Francia y para los buenos franceses toda suerte de respetos.

Precisamente por eso no puede por menos de lamentar que algunos periódicos de allá acogiendo las especies de la nota antes aludida, traten de fomentar determinadas suspicacias.

Acaso los efectos de las bombas caídas en Puigcerdá hayan alcanzado a romper los cristales de alguna casa de Bourg-Madame, ciudad francesa a cortísima distancia de la española. Y también es posible que alguna bomba nacional haya llegado por dispersión a dañar algún punto inmediato a la frontera.

Pero no debe ni puede perderse de vista que precisamente ese sector fronterizo está convertido en franco acceso de material de guerra por palmarias complacencias del Gobierno del Frente Popular francés al de la España roja.

Semejante tráfico, por entero ilícito, que vulnera conceptos primarios de la vida internacional y convenios jurídicos que obligan a su riguroso cumplimiento, ha sido denunciado en diversas ocasiones por la Prensa nacional y aun por parte de la francesa sin resultado puesto que se le sigue creando a los habitantes de dicha zona, base de municionamiento para los rojos y precisamente por esa misma acumulación de explosivos y material de guerra, unos peligros cuyas consecuencias no pueden traducirse ciertamente en motivo de responsabilidad para el Ejército nacional del aire.

Por otra parte, los rojos atribuyen a la España Nacional de Franco vuelos sobre el territorio francés, que sólo ellos realizan.

Recuérdese que las propias autoridades francesas tuvieron que protestar, no hace muchas semanas, contra el re-

corrido que a través de Francia hicieron los aparatos rojos que bombardearon determinadas poblaciones de la Rioja.

Y es que en este caso, como en tantos otros, los rojos siguen la táctica, verdaderamente alevosa e impúdica, de atribuir a la España nacional lo que ellos perpetrán, pretendiendo de tal suerte despistar y crear el equívoco contra toda verdad, razón y justicia de unos comunes procedimientos de guerra.

La España nacional acusa, una vez más, a los traficantes de armas y explosivos que exponen a los vecinos de los sectores afectados por tan ilícita especulación, a los riesgos de toda acción de guerra.

Fotografías tomadas durante el bombardeo y después de él permiten recusar la versión roja que motiva este comentario, acogido por aquellos periódicos franceses que sirven los designios siniestros de la revolución internacional» (41).

L'interès de la publicació d'aquest llarg article franquista és la repetició d'informacions irrisòries trobades a *L'Eclair* i a la premsa de la dreta francesa. Hi ha menys francesos i espanyols que militants per cadascuna de les dues causes que divideixen Espanya. De la banda francesa, les preses de posició seran cada vegada més irreductibles fins al punt que es relacionaren no tan sols amb antigues alternatives que remunten al 6 de febrer de 1934, sinó al cas Dreyfus i més enllà. Del cantó ibèric, a l'hora del repartiment del 18 de juliol, de vegades el camp és escollit en funció de la geografia, fet que no canvia gens pel que fa a la determinació del compromís.

El bombardeig del 23 de gener permet mesurar l'ampli punt de vista entre una fracció no negligible de la classe política francesa i *La España Nacional*.

«Pendant le bombardement, aux Escaldes, certains applaudissaient et d'autres s'écriaient: «Bien fait, comme cela ils ont de la poudre!» (42).

Alguns habitants de Bourg-Madame han sentit dir dels avions italians: «Ils ont parfaitement raison. C'est leur droit» (43).

L'Eclair (44), que desitja la impunitat de l'aviació franquista, s'inquieta davant l'arribada d'una bateria antiaèria a la Tor de Querol: «Si un avion est touché. où tombera-t-il? Et les obus?». El

NOTES

- 1) *ABC*. 23 gener 1938. Pàgina 3.
- 2) *La Nouvelle Espagne Antifasciste*. 9 juny 1938. Pàgina 3.
- 3) *ABC*. 25 gener 1938. Pàgina 3.
- 4) *La Humanitat*. 13 febrer 1938.
- 5) *Ministère des Affaires Etrangères. Quai d'Orsay. Europe 1918-1940, Espagne*. vol. 199.
- 6) *Heraldo de Aragón*. 23 març 1938. Pàgina 1.
- 7) *El Norte de Castilla*. 25 gener 1938.
- 8) *Heraldo de Aragón*. 25 gener 1938. Pàgina 3.
- 9) *El Adelantado de Segovia*. 17 desembre 1936. Pàgina 1.
- 10) *L'Eclair*. 1 novembre 1936. Pàgina 2.
- 11) *El Adelantado de Segovia*. 4 maig 1937. Pàgina 1.
- 12) ADPO Mnc 2331/1
- 13) Idem
- 14) Idem
- 15) *Le Travailleur Catalan*. 6 agost 1938.
- 16) ADPO Mnc 2331/1
- 17) Idem
- 18) *L'Eclair*. 4 febrer 1938.
- 19) *L'Eclair*. 29 gener 1938.
- 20) *L'Eclair*. 30 gener 1938.
- 21) ADPO Mnc 2331/2
- 22) Idem
- 23) *La Voz de Galicia*. 5 febrer 1938. Pàgina 6.
- 24) *La Voz de Galicia*. 11 febrer 1938. Pàgina 1.
- 25) *Annales de la Chambre des Députés*. 8 febrer 1938.
- 26) ADPO Mnc 2331/2
- 27) Idem
- 28) AHCP. Correspondència Municipal. 18 octubre 1939.
- 29) AHCP. Correspondència Municipal. 18 gener 1940.
- 30) ADPO. Mnc 2331/2
- 31) *La Humanitat*. 29 gener 1938.
- 32) *L'Indépendant*. 24 gener 1938.
- 33) ADPO. Mnc 2331/2
- 34) ADPO. 31 W 183.
- 35) ADPO. 2332/2. Carta de l'Inspector d'Acadèmia al Prefecte.
- 36) ADPO. 2331/2.
- 37) *La Dépêche de Toulouse*. 25 gener 1938. Pàgina 1.
- 38) *Le Travailleur Catalan*. 29 gener 1938.
- 39) ADPO. Mnc 2331/2.
- 40) *Le Petit Méridional*. 25 gener 1938.
- 41) *El Norte de Castilla*. 27 gener 1938. Pàgina 6.
- 42) *Le Travailleur Catalan*. 29 gener 1938.

mateix diari publica una pretesa conversa a Bourg-Madame amb el prefecte, Monsieur Didkowski: «- A quoi attribuez-vous le bombardement que les nationalistes ont fait subir à la gare de Puigcerdà?

- Au trafic interventionniste qui se fait par Puigcerdà, via Latour de Carol, Monsieur le Préfet.

- Vous n'avez pas le droit de dire cela».

Per tant, sembla que les reaccions més nombroses desacrediten l'aviació italiana i els qui tenen l'audàcia de recolzar-la són una minoria. Després del conflicte, la Cerdanya reacciona conjuntament. La reprovació popular general no deixa gairebé empremses en els arxius. Després del bombardeig s'expressa a nivell municipal, sindical, polític.

L'Ajuntament d'Enveig és el primer a reaccionar:

«Le Conseil Municipal, réuni à 15 heures, immédiatement après le bombardement que vient de subir Puigcerda, proteste très énergiquement contre le survol du territoire français par les avions étrangers après leurs méfaits et demande à l'unanimité que des mesures soient immédiatement prises pour protéger les populations qui séjournent sur le territoire français aux environs de Puigcerda et, plus particulièrement, dans la commune d'Enveig.

«Cette protection est d'autant plus urgente que des éclats ont été trouvés sur les indications d'un garde mobile dans le mur du chemin conduisant du groupe scolaire d'Enveig à la Cité des Cheminots de la Compagnie P.O. Midi.

«Le Conseil Municipal tient à la disposition de l'autorité supérieure quelques-uns des dits éclats.

«Dans le cas où aucune suite ne serait donnée à cette délibération, le Conseil Municipal décline toute responsabilité sur ce qui pourrait advenir et se verra alors dans l'obligation de démissionner (45)».

Arreu es denota una gran efervescència política. La premsa comunista es fa ressò de la creació d'un comitè franco-espanyol a Dorres-les Escaldes amb una crida a Ur i Angostrina per «répondre aux provocations fascistes» (46).

«Le Comité de Front Populaire du Canton et du Capcir demande des mesures énergiques pour protéger une population qui, après avoir souffert de la

fermeture injustifiée de la frontière, risque d'être prise pour point de mire des bombes rebelles...

Flétrit au nom des principes les plus élémentaires de l'humanité l'attitude du maire de Bourg-Madame et les manifestations de joie inhumaine des éléments factieux de la région...» (47).

Quan arriba el seu torn, els sindicalistes també intervenen:

«Après le bombardement de Puigcerdà, les cheminots français menacent de cesser le travail si des mesures ne sont pas prises pour assurer leur sécurité» (48).

Efectivament, denunciem que els bombarders han sobrevolat la línia a 15 km a l'interior del territori francès, que les estacions d'Osseja, Bourg-Madame, Ur-les Escaldes, Enveig i la Tor de Querol han estat sobrevolades, que els vidres de l'estació de Bourg-Madame han estat esmicolats, que alguns torpedes aeris hagin esclatat a 200 m de la línia (49). Aleshores, els ferroviaris demanen la instal·lació de la DCA.

La indignació prové de tots els mitjans; *Le Coq Catalan* publica un article d'Albert Bausil:

«Au-dessus de ces villages blancs qui ont des noms d'été et de vacances: Bourg-Madame, Angoustrine, Porté, Enveig, La Tour de Carol, les engins de mort ont passé. Ils ont laissé tomber des bombes» (50).

Una perillosa efervescència política

El bombardeig del 23 de gener de 1938 reactiva les rivalitats polítiques cerdanes, les quals han conegut un punt àlgid el 9 de setembre de 1936 amb l'assassinat de vint-i-un malaurats prop d'Alp. La guerra d'Espanya no separa els cerdans pel que fa al territori però sí per l'opció política. El prefecte tem una campanya de premsa que faci «troubler le calme qu' (il s'était) efforcé de maintenir en Cerdagne, point de la frontière particulièrement fragile depuis les événements sanglants de Puigcerda en juillet 1936» (51).

El prefecte, en una carta del 29 de gener adreçada al ministre, diu que demana a les organitzacions del Front Popular que no convoquin mítings de protesta als municipis veïns de la frontera.

D'altra banda: «Je suis intervenu

*Morts en un bombardeig, fotografiats per Centelles.
A Puigcerdà van ser més de vint.*

après du maire de Bourg-Madame, conseiller d'arrondissement, (P.S.F.), afin qu'il renonce à l'envoi d'une lettre ouverte à Monsieur le Président du Conseil pour protester contre le trafic qui se fait à la gare de Latour de Carol» (52).

Conclusió

El bombardeig de l'estació de Puigcerdà, encara molt viu en el record, certament no ha pas reconciliat els cerdans en el seu odi vers els insostenibles mètodes militars. Malauradament, no podem pas oferir unanimitat en la reprovació d'un bombardeig desencertat que ha afectat sobretot els civils. Tanmateix, ja sigui buscant un refugi, ja sigui reaccionant políticament, cada cerdà se sent afectat per tot el que passa a l'altra banda de la «ratlla». No és un pas important vers la seva negació?

Jean-Louis Blanchon és historiador.
(Palau de Cerdanya).

REFERÈNCIES

Les fonts manuscrites provenen dels arxius departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO) i de l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (AHCP).

Els diaris francesos han estat consultats als arxius departamentals dels Pirineus Orientals, ja sigui en col·leccions enquadernades, ja sigui en extrems de dossiers. D'altra banda, *L'Éclair* ha estat llegit als arxius departamentals de l'Hérault i *L'Indépendant* als arxius municipals de Perpinyà. Els diaris de l'Espanya republicana (*La Humanitat*, *La Batalla*, *Treball...*) han estat consultats a l'Archivo Histórico Nacional, secció Guerra Civil, Salamanca. Els diaris de l'Espanya franquista (*Heraldo de Aragón*, *El Norte de Castilla*, *El Adelantado de Segovia*, *La Voz de Galicia*) han estat llegits a l'Hemeroteca Municipal de Madrid o, com en el cas de l'ABC, a l'Hemeroteca Nacional.

L'acolliment d'aquestes administracions ha estat tan càlid que des d'aquí volem demanar que acceptin tots els nostres agraïments.

43) ADPO. Mnc 2331/2.

44) *L'Éclair*. 28 gener 1938.

45) Délibération du Conseil Municipal d'Enveitg del 23 gener 1938.

46) *Le Travailleur Catalan*. 5 febrer 1938.

47) ADPO. Mnc 2331/2.

48) *L'Indépendant*. 1 febrer 1938.

49) Idem

50) *Le Coq Catalan*. Organe de l'Office de Tourisme et d'Art Régional. 29 gener 1938.

51) ADPO. Mnc 2331/2.

52) Idem

SIGLES

DCA: Défense contre avions.
PTT: Postes, Télégraphes, Téléphones.